

NOI PERSPECTIVE ASUPRA COMPOZIȚIONALITĂȚII. ABORDAREA RELAȚIONIST-SEMANTICĂ A LUI KIT FINE ASUPRA SEMNIFICAȚIEI

MIRCEA DUMITRU

Lucrarea de față este parte a unui proiect în dezvoltare¹. Ținta cercetării este o reevaluare minuțioasă a unei teme esențiale pentru înțelegerea semanticii limbajului și a conținuturilor mentale, anume compoziționalitatea. Ceea ce urmăresc este să delimitez un concept mai profund și mai subtil de compoziționalitate a semnificațiilor propozițiilor și a conținuturilor mentale. Având în vedere acest scop, voi examina unele dintre principalele propuneri clasice care au contribuit la înțelegerea de către noi a acestui subiect. Două contribuții clasice majore sunt acelea pe care le datorăm operei lui Gottlob Frege și, respectiv, Richard Montague (contribuția acestuia din urmă fiind prezentă în celebra Gramatică Montague, care a atras o crescută atenție în ultima vreme). O nouă și mult mai recentă contribuție crucială, care după propria mea înțelegere este o autentică străpungere conceptuală în domeniile logicii filosofice și, respectiv, al filosofiei limbajului, este abordarea relaționist-semantică a lui Kit Fine asupra semnificației. Această abordare, printre multe alte virtuți pe care le voi prezenta și discuta, are meritul de a separa și de a dezambiguiza câteva straturi distincte ale compoziționalității, care au fost confundate și gândite ca un fenomen unitar. Această concepție adâncește gândirea noastră despre modalitatea în care semnificațiile propozițiilor și ale conținuturilor mentale depind de semnificațiile părților lor bine-formate plus structura sintactică a purtătorilor acelor semnificații. În acest proces, vor emerge o sintaxă și o semantică relaționiste mai bogate, focalizându-ne atenția nu numai asupra trăsăturilor și rolurilor semantice ale fiecărei unități separate dintr-un complex lingvistic, ci și asupra relațiilor care se stabilesc între aceste unități.

Această primă lucrare din proiect este un eseu expozitiv al concepțiilor lui Kit Fine despre semnificație, adoptând această poziție relaționistă despre semnificația variabilelor individuale sub atribuire de valori și despre semnificația numelor în cadrul unei extinderi relaționiste a sintaxei și semanticii unui limbaj de ordinul întâi cu identitate.

¹ Acest studiu este traducerea în limba română a studiului meu „New Perspectives on Compositionality. Kit Fine’s Semantic Relationist Approach to Meaning”, care urmează să apară în volumul *Truth and Meaning*, Sorin Costreie și Mircea Dumitru (editori), Editura „Pro Universitaria”, 2015, p. 65–73.

Eseul este articulat împrejurul următoarelor trei noțiuni care oferă eșafodajul argumentării: (i) problemele pe care le abordează programul relaționist-semantic; (ii) concepția relaționist-semantică despre nume și variabile (concepția lui Kit Fine); (iii) diagnosticul și soluția semantic-relaționiste ale problemelor în cauză.

Scopul întregului program este acela de a explica cum anume această idee a ‘relaționismului semantic’ ne dă o soluție la câteva puzzle-uri profunde din filosofia limbajului și a minții – antinomia variabilelor a lui Russell, puzzle-ul lui Frege, și puzzle-ul lui Kripke despre crezare/opinare. Totodată, programul apără ‘referențialismul’ în filosofia limbajului; Fine susține că relațiile semantice care trebuie adăugate valorilor intrinseci atribuite de către teoria noastră semantică, în mod deosebit relația pe care el o numește ‘coordonare’, pot să asigure multe dintre beneficiile sensurilor fregeene. Un referențialism relaționist ‘poate să asigure multe dintre avantajele poziției fregeene fără a se angaja față de existența sensului’ (Fine 2009, 5).

Ideea principală este următoarea: ‘Faptul că două enunțuri spun același lucru nu este în întregime o chestiune care depinde de caracterul lor semantic intrinsec; faptul acesta poate să depindă, de asemenea, de relațiile semantice dintre enunțuri sau dintre părțile lor, care nu sunt reductibile la acele caracteristici’ (Fine 2009, 3).

Pentru a obține o imagine clară a motivării introducerii relaționismului semantic, să considerăm o versiune a puzzle-ului lui Frege cu privire la enunțuri de identitate. Să luăm două nume coreferențiale – să zicem „Cicero” și „Tullius” – și să considerăm propozițiile de identitate

(i) Cicero = Cicero

și

(ii) Cicero = Tullius.

Puzzle-ul lui Frege decurge din următoarele considerații (semi-intuitive):

(1) Există o diferență semantică intuitivă între cele două propoziții de identitate considerate mai sus: (i) Cicero = Cicero și (ii) Cicero = Tullius.

(2) Dacă există o diferență semantică între (i) și (ii), atunci există o diferență semantică între numele „Cicero” și „Tullius”.

(3) Dacă există o diferență semantică între numele „Cicero” și „Tullius”, atunci există o diferență referențială între nume.

(4) Totuși, nu există nici o diferență referențială între cele două nume! (Cf. Fine 2009, 34-37).

Puzzle-ul semantic al propozițiilor de identitate se bazează pe următoarele asumții:

1a *Diferența Cognitivă*: Cele două propoziții de identitate sunt diferite din punct de vedere cognitiv;

1b *Legătura Cognitivă*: Dacă cele două propoziții de identitate sunt diferite din punct de vedere cognitiv, atunci ele sunt diferite din punct de vedere semantic; [1 *Diferența Semantică*: Cele două propoziții de identitate sunt diferite din punct de vedere semantic].

2 *Compoziționalitatea*: Dacă propozițiile sunt diferite din punct de vedere semantic, atunci numele „Cicero” și „Tullius” sunt diferite din punct de vedere semantic;

3 *Legătura Referențială*: Dacă numele „Cicero” și „Tullius” sunt diferite din punct de vedere semantic, atunci ele sunt diferite din punct de vedere referențial;

4 *Identitatea Referențială*: Numele „Cicero” și „Tullius” nu sunt diferite din punct de vedere referențial (Cf. Fine 2009, *ibidem*).

Așadar, ceea ce ne arată acest puzzle este că cele patru asumții sunt inconsistente luate împreună și că trebuie să renunțăm cel puțin la una dintre ele. Desigur, provocarea este să decidem: La care dintre ele? Și de ce?

În studiile și lucrările consacrate acestei probleme au existat două răspunsuri principale la acest puzzle, anume:

A. răspunsul fregean; și

B. răspunsul referențialist.

Ambele răspunsuri acceptă Compoziționalitatea și Identitatea Referențială.

Fregeenii acceptă *Diferența Semantică* dintre (i) și (ii); ei resping *Legătura Referențială*, prin introducerea celebrei distincții dintre *sens* și *referință*: dacă două nume sunt diferite din punct de vedere semantic, nu decurge că ele sunt diferite din punct de vedere referențial.

Referențialiștii acceptă *Legătura Referențială*; ei resping *Diferența Semantică*: nu există nici o diferență semantică între (i) și (ii).

Nimeni nu se îndoiește de (4) – *Identitatea Referențială*.

Cercetarea actuală asupra puzzle-ului lui Frege a ajuns în impas, deoarece dialectica argumentării sprijină un set de argumente puternice și intuiții fregeene în favoarea *Diferenței Semantice*, iar o altă strategie argumentativă sprijină un alt set de argumente intuitive puternice milliene în favoarea *Legăturii Referențiale*. Și pare să fie un fapt greu de depășit că nu există nici o cale evidentă de a alege între ele. Tocmai de aceea cred că a găsi o soluție acestui conflict filosofic și a oferi o explicație pentru ambele seturi de intuiții, fiecare justificat în propriul său fel, într-o manieră unitară, este principala sarcină a unei teorii filosofice semantice generale.

Concepțiile noi și originale ale lui Kit Fine cu privire la semnificație, denumite *relaționism semantic*, și articulate și dezvoltate în Fine 2009, mi se par a fi acel gen de abordare de care avem nevoie aici. Ideea de bază a concepției relaționist-semantice este aceea că pot să existe relații reprezentationale sau semantice *irreductibile* între expresii sau elemente ale gândirii, relații care nu sunt reductibile la trăsăturile semantice intrinseci ale expresiilor sau ale elementelor de gândire însele, între care se stabilesc aceste relații.

Relaționismul semantic motivează punctul de vedere că trebuie să renunțăm la (2). Adică trebuie să ne dispensăm de compoziționalitate (de fapt, de o versiune nerafinată a acestui principiu). În general, această opțiune este percepută ca fiind un preț uriaș de plătit. Totuși, Fine argumentează în mod convingător că există și un beneficiu, dacă ne hotărâm să facem această mișcare, și anume beneficiul că relaționismul semantic încorporează seturile de intuiții care îi separă pe fregeeni de referențialiști; căci atunci, abordând puzzle-ul lui Frege despre propozițiile de identitate, putem reține diferența cognitivă (așa cum fac fregeenii) și legătura referențială (așa cum fac referențialiștii).

Dar în ce anume rezidă respingerea Compoziționalității? Aceasta rezidă în a susține concepția că există o diferență semantică între cele două propoziții de identitate, chiar dacă nu există nici o diferență semantică între cele două nume

coreferențiale. Așadar, de fapt, nu vom respinge ideea generală a unei semantici compoziționale. Ceea ce eșuează, totuși, este așa-numita componentă intrinsecalistă a Compoziționalității, a cărei cerință este *să nu existe nici o diferență în relațiile semantice fără o diferență în trăsăturile caracteristice semantice*. În finalul acestei mișcări argumentative, relaționismul semantic respinge intrinsecalismul și nu compoziționalitatea ca atare.

Este momentul să vă ofer câteva detalii ale modului în care funcționează acest mecanism. Relaționiștii semantici acceptă (împreună cu fregeenii) că există o diferență semantică între cele două propoziții de identitate. Ei blochează inferența pe care o garantează Compoziționalitatea, care ne cere să acceptăm că, din moment ce există o diferență semantică între propoziții, ar trebui să existe, de asemenea, o diferență semantică între nume. În loc de aceasta, inferența pe care o putem susține în mod valid este aceea că există o diferență semantică între *perechile* de nume „Cicero”, „Cicero” și „Cicero”, „Tullius”.

Să existe, oare, un temei mai profund pentru a sprijini această concepție cu privire la semnificația numelor? În acest punct este important să aruncăm o privire la un fenomen semantic similar, care implică variabilele unui limbaj de ordinul întâi. Avem aici o analogie cu puzzle-ul lui Russell despre variabile. Acest puzzle apare pe baza următoarelor considerații: rolul semantic pe care îl au două variabile distincte în două expresii distincte, să zicem „ $x > 0$ ” și „ $y > 0$ ”, este același; pe de altă parte, rolul semantic pe care îl au cele două variabile într-o singură expresie, să zicem „ $x > y$ ”, este unul diferit, din moment ce „ $x > x$ ” ar fi un enunț foarte diferit.

Fine pune următorul diagnostic acestei situații: ‘Într-adevăr, s-ar părea că este esențial pentru rolul semantic al expresiei luate ca un întreg ca ea să conțină două variabile distincte, și nu două ocurențe ale aceleiași variabile, și se poate prezuma că aceasta se întâmplă pentru că rolurile variabilelor distincte nu sunt identice’ (Fine 2009, 7).

Care este răspunsul lui Fine în această privință? El respinge ideea că sistemele semantice cunoscute astăzi (abordarea ‘instanțială’, abordarea ‘algebrică’ și abordarea ‘tarskiană’) sunt adecvate pentru logica predicatelor și găsește o modalitate de a permite oricăror două variabile x și y să aibă același rol semantic și să nege că *perechi* de variabile (x,x) și (x,y) au întotdeauna același rol semantic.

Ideea acestei semantici relaționiste este următoarea: rolul semantic al unei variabile individuale este dat de către domeniul de valori pe care le poate lua variabila; totuși, aceasta nu va da un răspuns la problema dacă mai multe variabile pot să ia orice valoare *împreună*. Aceasta cere o specificare independentă. În timp ce *fiecare* dintre variabilele x și y poate să ia orice valoare din domeniu, s-ar putea ca *ambele* variabile să ia sau s-ar putea ca să nu ia orice valoare particulară în mod simultan.

Dar atunci, cum anume vom soluționa această problemă? Iată răspunsul lui Fine: ‘Trebuie să permitem ca oricare două variabile să fie identice din punct de vedere semantic, chiar dacă perechi de variabile identice și de variabile distincte sunt diferite din punct de vedere semantic; și trebuie, în general, să fim deschiși față de posibilitatea ca semnificația expresiilor unui limbaj să fie dată în termenii relațiilor semantice pe care le au acestea între ele’ (Fine 2009, 24).

Având această explicație în fundal devine clar că, în concepția lui Fine, următoarele două teze sunt compatibile: (Identitatea Semantică) nu există nici o diferență inter-contextuală, în ceea ce privește rolul semantic, între variabilele x și y ; (Diferența Semantică) există o diferență inter-contextuală, în ceea ce privește rolul semantic, între perechea de variabile (x,y) și perechea (x,x) .

Dar, atunci, se ridică următoarea întrebare: nu ar trebui să existe o diferență, în sensul inter-contextual, între 'x' și 'y'? Iar răspunsul este afirmativ, dar numai dacă așa-numita doctrină a „intrinsicismului semantic” este corectă, de asemenea, și în privința variabilelor. Potrivit acestui punct de vedere, nu poate exista nici o diferență în privința relațiilor semantice fără să existe o diferență în privința trăsăturilor semantice intrinseci. Toate diferențele de semnificație trebuie să fie atribuibile diferențelor intrinseci. Totuși, Fine respinge intrinsicismul semantic și în ceea ce privește variabilele.

Astfel, în plus față de specificarea valorilor pe care le poate lua fiecare variabilă individuală, dacă este considerată de sine stătător, trebuie să se specifice, de asemenea, care sunt valorile pe care le pot lua mai multe variabile, dacă sunt considerate împreună. Așadar, o idee esențială a relaționismului semantic este aceea că, din specificarea unui domeniu de valori pentru variabilele individuale, nu decurge care sunt valorile pe care le pot lua variabilele în mod simultan.

Dar, dacă lucrurile stau așa, atunci este clar că doctrina intrinsicistă, anume *nici o diferență în relații semantice fără o diferență în trăsături semantice*, va eșua. Și aceasta deoarece trăsăturile semantice intrinseci ale oricăror două variabile vor fi identice – vor fi date, de fapt, de specificarea domeniului lor în care iau valori -, în timp ce trăsăturile semantice intrinseci ale perechilor, să zicem, (x_1,x_2) și (x_1,x_1) vor fi diferite, deoarece prima pereche va asuma *orice* pereche de valori din domeniul dat, în timp ce cea de-a doua pereche nu va asuma decât perechi *identice* de valori. Dacă suntem informați doar în legătură cu trăsăturile semantice intrinseci pe care le au două variabile, nu vom putea, așadar, spune dacă ele asumă valorile lor în mod independent una față de alta (dacă ele sunt distincte) sau dacă ele asumă întotdeauna aceeași valoare (dacă cele două variabile sunt ocurențe ale aceluiași tip de variabilă) (Cf. Fine 2009, 24).

Morala relaționistă și anti-intrinsicistă generală care se desprinde din această analiză este aceea că numai renunțând la doctrina intrinsicistă, indiferent cât de plauzibilă pare să fie aceasta în mod inițial, va fi rezolvată antinomia variabilelor a lui Russell. Prin urmare, trebuie să admitem că oricare două variabile vor fi identice din punct de vedere semantic, chiar dacă perechi de variabile identice și, respectiv, perechi de variabile diferite sunt diferite semantic; și, în general, trebuie să fim deschiși față de posibilitatea ca semnificația expresiilor unui limbaj să fie dată în termenii relațiilor lor semantice (Fine 2009, 24). Există situații în care lucrurile pot fi distinse unele față de altele doar în termenii relațiilor pe care le au între ele și nu doar în termenii trăsăturilor lor intrinseci.

Această discuție semantică și filosofică aduce cu sine o nouă concepție relațională despre variabile și o nouă semantică relațională pentru limbajul logicii de ordinul întâi. Țelul semanticii, așa cum este conceput acesta în mod standard, este acela de a atribui o valoare semantică pentru fiecare expresie semnificativă a

limbajului pe care îl considerăm. Țelul semanticii relaționale este acela de a atribui o conexiune semantică fiecărui șir de expresii.

Conexiunea este menită să încapsuleze (i) trăsăturile semantice ale fiecărei expresii individuale și (ii) relațiile semantice dintre expresii. Conexiunile semantice înlocuiesc valorile semantice drept obiecte principale ale cercetării semantice. Noțiunea de conexiune semantică este o generalizare a noțiunii de domeniu de valori pentru o variabilă, adică a unui set de valori pe care le poate lua variabila.

Noua abordare cere anumite revizui fundamentale în formularea sintaxei și a semanticii:

(1) Obiectul sintactic pe care îl evaluăm este un șir coordonat de expresii; avem nevoie de o schemă de coordonare care indică când anume două ocurențe libere ale aceleiași variabile trebuie să fie coordonate.

(2) Reajustarea sintactică are consecințe pe plan semantic: în loc de a cere ca toate ocurențele aceleiași variabile să primească aceeași valoare, trebuie să cerem doar ca ele să primească aceeași valoare atunci când sunt coordonate.

Astfel, coordonarea trebuie definită atât la nivel sintactic, cât și la nivel semantic.

Una dintre consecințele cruciale ale acestei revizui fundamentale este aceea că instanțele ale aceleiași variabile-tip, care nu sunt coordonate, pot să primească valori semantice diferite într-o anumită evaluare – variabilele care sunt coordonate primesc aceeași valoare, în timp ce alte ocurențe ale aceluiași tip de variabilă, dacă există vreunele, care nu sunt coordonate între ele, pot să ia valori diferite.

Dar acum, după ce am operat această analogie între nume și variabile, problema care se pune este următoarea: putem folosi concepția relaționist-semantică cu privire la variabile drept analogie pentru a dezvolta, în mod similar, o semantică pentru nume?

În trecerea de la variabile la nume există, totuși, un obstacol major! Între variabile și nume există o diferență crucială: în cazul variabilelor, „x” și „y” iau valori coordonate; variabilele „x” și „y” iau valori independente una de cealaltă. Pe de altă parte, în cazul numelor, totuși, rolul semantic al fiecărui nume coreferențial este deja fixat și, de aceea, „coordonare” și „independență” nu-și găsesc locul corespunzător aici.

Dacă există o modalitate ca Relaționismul Semantic să funcționeze pentru nume, atunci în acel caz trebuie să avem următoarea situație: asumția referențialistă, anume că *nu există nici o diferență semantică între numele „Cicero” și „Tullius”*, trebuie să fie compatibilă cu existența unei *diferențe semantice între perechile de nume „Cicero”, „Cicero” și „Cicero”, „Tullius”*.

Pentru a da o explicație acestui fapt, relaționiștii semantici vor trebui să respingă un principiu brut al Compoziționalității și în privința numelor, anume acela care încorporează Intrinsecalitatea și, drept urmare, să argumenteze că o diferență semantică între perechile de nume *nu este necesar* să implice o diferență semantică între numele însele.

Dar care ar fi rațiunea unei astfel de respingeri? Pentru ca diferența de semnificație dintre cele două propoziții de identitate să existe, trebuie să existe o relație semantică între „Cicero” și „Cicero” care să nu existe între „Cicero” și „Tullius”. Iar ceea ce este remarcabil este că această proprietate a relației semantice *per se* nu este întemeiată într-o diferență intrinsecă între numele însele, căci o astfel de diferență nu există.

Sugestia lui Kit Fine este aceasta: să se facă o diferență între perechea de nume „Cicero”, „Cicero” și perechea „Cicero”, „Tullius” pe următoarele două direcții: (i) în primul caz, perechea de nume „Cicero”, „Cicero” reprezintă obiectul atât *ca fiind identic (as being the same)* cât și *ca identic (as the same)*; (ii) în cel de-al doilea caz, perechea de nume „Cicero”, „Tullius” reprezintă obiectul doar *ca fiind identic (as being the same)* dar nu și *ca identic (as the same)*.

Acum se va pune întrebarea: când anume o pereche de nume reprezintă obiectul *ca identic (as the same)*? Răspunsul pare să fie că în primul caz, spre deosebire de cel de-al doilea, este chiar o parte a modului în care numele reprezintă obiectele lor faptul că obiectul trebuie să fie unul și același. În primul caz, este o cerință semantică puternică faptul că „Cicero” și „Cicero” sunt coreferențiale. În cel de-al doilea caz, totuși, nu este decât un fapt că „Cicero” și „Tullius” sunt coreferențiale.

Primul caz este mai puternic decât cel de-al doilea. Sugestia este aceea că o pereche de nume reprezintă obiectul *ca identic (as the same)* atunci când relația care se stabilește între cele două nume din pereche este de așa natură încât ele coreferă *în mod strict* (o cerință semantică ca referința lor să fie aceeași). Așadar, pentru ca două nume să reprezinte un obiect *ca identic (as the same)*, trebuie ca cele două nume să coreferă *în mod strict*. Două nume coreferă *în mod strict*, dacă este un fapt semantic că ele coreferă.

Să rezumăm toată această discuție. Două expresii vor reprezenta un obiect *ca identic (as the same)*, dacă este un *fapt semantic* că ele reprezintă același obiect.

Avem acum o explicație relaționist-semantică a puzzle-ului lui Frege: în general, există o incompatibilitate între reprezentarea obiectelor în mod informativ *ca fiind identice (as being the same)* și reprezentarea lor *ca identice (as the same)*. Chiar dacă nu există nici o diferență semantică între „Cicero” și „Tullius”, există o diferență semantică între perechile de nume „Cicero”, „Cicero” și respectiv „Cicero”, „Tullius”. Numai în prima pereche numele coreferă în mod strict, în virtutea unui fapt semantic, în timp ce în cea de-a doua pereche, ele coreferă în virtutea modului în care sunt lucrurile.

În această lucrare am fost interesat de aspectele relaționale ale reprezentării în și prin limbaj. Totuși, Relaționismul Semantic este un cadru teoretic general, căci exact așa cum există relații semantice între expresii, care nu urmează a fi înțelese în termenii trăsăturilor lor semantice intrinseci, tot așa există relații reprezentationale între constituenții gândirii, care nu urmează a fi înțelese în termenii trăsăturilor lor reprezentationale intrinseci.

Aparatul Relaționismului Semantic al conținuturilor coordonate este, deopotrivă, aplicabil în domeniul gândirii – la credințe (opinii), cunoaștere, intenție etc. – tot așa cum se întâmplă în domeniul limbajului. Numai prin adoptarea cadrului explicativ relaționist puzzle-urile pot fi rezolvate în interiorul unui cadru referențialist.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Fine, Kit. 2003. „The Role of Variables”, în *Journal of Philosophy*, vol. 100, nr. 12, p. 605–631.
Fine, Kit. 2009. *Semantic Relationism*. Wiley-Blackwell.

